

Školní psycholog v práci se žáky

Mgr. Alice Vašáková
pro FSS MU Brno

Program setkání

- Vytváření podmínek pro aktivity ŠP se žáky (dojednávání zakázky, souhlas ZZ, etika práce)
- Prevence a intervence
- Diagnostika v práci ŠP
- Práce s předškoláky a ranými školáky, žáky 1. ročníků SŠ
- Individuální konzultace se žáky
- Kariérové poradenství
- Klima školy a klima třídy
- Práce se školní třídou
- Další skupinové aktivity ŠP

Podmínky pro práci ŠP se žáky

- Legislativní – viz dále
- Podmínky technické (časoprostorové)-místnost, vybavení, jasné transparentní podmínky pro práci se žáky a třídou (uvolňování z hodin, časový prostor pro práci se třídami-třídnické hodiny+něco navíc dle potřeby)
- Dojednávání zakázek: kdo, při jakých příležitostech a jakou formou deleguje na psychologa zakázky (jak se dostane žák k Ψ a Ψ do třídy)
- Spolupráce s klíčovými lidmi (ŠPP, (třídní) učitelé, rodiče)

Souhlas s činností školního psychologa

- Nevyjasněná otázka, legislativa je v této oblasti nepřesná a lze si ji vykládat různě
- Obecně: škola v programu poradenských služeb popisuje, které aktivity a činnosti poskytuje. Pro služby školního psychologa a speciálního pedagoga platí „přísnější“ pravidla – základem je **INFORMOVANÝ SOUHLAS**.
- Informovaný souhlas se týká skupinové i individuální specifické poradenské služby a předpokládá se, že se jedná o službu požadovanou, kde klient zná podmínky jejího poskytování

Informovaný souhlas

Obecně obsahuje informace o:

- Účelu poskytované poradenské služby
- Povaze poskytované poradenské služby
- Důsledcích poskytované služby
- Specifikaci případných rizik, spojených s navrhovaným postupem či opatřeními
- Nabídku možných alternativ, upřesnění důsledků odmítnutí služby

Informovaný souhlas obsahuje sdělení, že žák/ZZ informaci porozuměl !!!

Prevence a intervence

- Prevence=předcházení
- Intervence=napravování
- Aktivity ŠP by měly být zaměřeny v převaze do sféry prevence (viz vymezení poradenských služeb poskytovaných školou), sám by měl být v rámci ŠPP schopen „sledovat linku příčin a následků“ a preventivní aktivity navrhnout
- Pro optimální prevenci je vhodné zaměřit se i na možnosti „mimo školu“-MŠ, spolupracující organizace
- Prevence efektivní a neefektivní (otázka kam nasměrovat energii, kde lze očekávat efekt)-aktivity promýšlet

Diagnostika v práci ŠP

Oblasti diagnostiky:

- Výukové problémy žáků (intelekt, kognitivní funkce, SVPU, učební strategie)
- Výchovné/osobnostní problémy žáků (osobnost, rodinné zázemí...)
- Kariérové poradenství (intelekt, osobnost, zájmy)
- Spolupráce při pedagogické diagnostice-spolupráce s učiteli
- Pedagogický styl učitele/podpora asistenta
- Klima školy, klima třídy
- Vztahy ve třídě

Diagnostika-pokračování

- Standardizované a nestandardizované nástroje
- Výhody a rizika diagnostikování ve škole
- Diagnostika ve službách klienta
- Sdílení informací a výstupů ve škole i mimo ni
- Spolupráce se školskými poradenskými zařízeními
- Dostupnost diagnostických materiálů

Detaily viz doporučená literatura

MERTIN, V., L. KREJČOVÁ a kol. *Metody a postupy poznávání žáka: pedagogická diagnostika. 2.*, doplněné a aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016

Oblasti práce psychologa se žáky (nejčastější)

- Participace při zahájení vzdělávací dráhy žáků
- Screeningy a depistáže
- Diagnostika a vedení při výukových/výchovných/vztahových obtížích
- Pomoc při řešení individuálních problémů žáků
- Problematika žáků se speciálními vzdělávacími potřebami
- Kariérové poradenství
- Preventivní a intervenční práce se třídou

Zahájení školní docházky

- Spolupráce s mateřskou školou (konkrétní podoba je závislá na tom, je-li MŠ součástí základní školy): např. sledování klimatu třídy, nabídka konzultací rodičům i učitelkám, preventivní práce s kolektivem, participace na mapování školní připravenosti (pozor, vyšetření ŠZ je v kompetenci poradenského zařízení)
- Realizace programu Předškolácké skupinky (viz Edukativně stimulační skupinky pro předškolní děti)
- Spolupráce při zápisu do ZŠ – konzultace pro rodiče
- Adaptační programy pro prvňáky
- Preventivní práce s třídním kolektivem-podpora adaptace, nastavení pravidel soužití, podpora pro-sociálního chování...
- Podpora adaptace žáků 1. ročníků SŠ (motivační R, programy)

Zamyšlení nad prvňáky

- Nejprve 1. třída ZŠ-
jak rozumíte pojmu
školní zralost? Jak
se pozná zralé dítě?
Jaké typy obtíží
může mít nezralé
dítě a jak mu
pomocť
- Přestup na 2.
stupeň, do primy...
- 1. ročník SŠ

Screeningy a depistáže

- Vstupní screeningová šetření, depistáž žáků nezralých/ s kognitivním oslabením/ohrožených selháváním
- Návazná péče o tyto žáky s potřebou podpory (ve spolupráci s učitelem, speciálním pedagogem, rodiči)
- Opakovaná screeningová šetření s cílem identifikovat žáky ohrožené výukovým selháním-návrhy a realizace návazných opatření (např. Plán pedagogické podpory)
- Klima třídy-průběžné sledování, prevence vztahových problémů žáků

TYTO AKTIVITY MÁ SMYSL DĚLAT JEN TEHDY, JSOU-LI ZASAZENY DO ŠKOLNÍHO KONTEXTU, KOORDINOVÁNY V ŠPP A DALŠÍ AKTIVITY NA NĚ NAVAZUJÍ

Žáci ohrožení výukovým selháváním

- Symptomy výukového selhávání jsou podobné u všech žáků, ALE příčiny mohou být velmi různorodé-Ψ může pomoci s jejich hledáním
- Přemýšlíme o žácích všeho věku, na diagnostiku pak může navázat další specifická podpora
- ŠP si může dovolit „luxus“ komplexního přístupu- náslechy ve výuce, rozhovor s učitelem, se žákem, rodiči, analýza výsledků práce, učební návyky, diagnostika poznávacích a percepčních funkcí...

Příčiny výukového selhávání

- Objevte všechny možné příčiny, které mohou u žáka vést k výukovému selhávání
- Ke každé přiřadte své návrhy, jak by se u takového dítěte mohl do pomoci angažovat psycholog

Kariérové poradenství

- Pomoc při optimální volbě budoucí profese
- Jedná se o dlouhodobý proces, jímž žáka může doprovázet některý z poradenských pracovníků
- Téma „Člověk a svět práce“ mají všechny školy ve svém ŠVP, proto se s ním musely nějak vypořádat
- V této oblasti bude ŠP pravděpodobně spolupracovat s dalšími učiteli (VP, kariérový poradce)
- Na mnoha školách se učí předmět Volba povolání, zde se může psycholog výrazně angažovat
- Druhou linií je pak klasické poradenství k volbě povolání, jehož součástí je i diagnostika (intelekt, osobnost, zájmy, profesní typologie)

Cíl=vybavit žáka kompetencemi, aby se v budoucnu dobře rozhodoval

- Uvědomit si vlastní podíl zodpovědnosti na rozhodování
- Využívat poznatků z oblasti sebepoznání, rozhodování a plánování při vytyčování a dosahování cílů
- Mít realistický náhled na vlastní osobnost, potenciál a možnosti
- Pochopit souvislost mezi požadavky na výkon povolání a svými reálnými možnostmi=to je klíč k procesu volby
- Plánovat si významné životní kroky, stanovovat realistické cíle a hledat vhodné strategie
- Adaptovat se na nové životní situace
- Orientovat se ve zdrojích a nabídce na trhu vzdělávání a práce

Pomoc při řešení osobních problémů žáků

- Citlivá oblast práce ŠP-podle četnosti a závažnosti problémů můžeme usuzovat na to, zda jsme si získali důvěru žáků
- Aby se na Ψ obraceli, musí jej znát z jiných situací, mít s ním osobní zkušenost a „otestovat“ si jeho loajalitu
- Žáci často přicházejí se zástupným problémem-skutečné téma čeká za ním
- Informace o žákovi, který potřebuje pomoc, přicházejí často od jiných osob-spolužáci, učitelé, rodiče, prarodiče...
- V těchto případech je důležité dobře (eticky) pracovat s informacemi a promýšlet, jak navázat kontakt se žákem
- POZOR na zvažování hranic vlastní profesionality!!!

Práce ŠP se třídou a skupinou

Skupinová práce se žáky

- Práce ve skupině znamená pro psychologa i pro žáky efektivní formu podpory-spolupůsobí zde již dynamika skupiny, která je ale „uměle modifikována“ s určitým cílem
- V malé skupině mohou žáci lépe mapovat, reflektovat a prohlubovat své sociální dovednosti
- Skupiny mohou být různě tematicky zaměřené: rozvoj kognitivních funkcí, práce se styly učení, rozvoj žáků nadaných, sebepoznávání, skupina pro žáky s problémovým chováním, pro žáky na okraji skupin, pro oběti šikany apod...

Práce se školní třídou

- Mnohde nejžádanější aktivita školního psychologa
- Zabývá se obecně poznáváním, mapováním, ovlivňováním klimatu třídy, které ale výrazně souvisí s klimatem školy
- Pro tuto oblast práce je nutná základní orientace v sociální psychologii (třída=sociální skupina)
- Klíčové je uvědomit si, že Ψ NENÍ hlavním manažerem třídy a že jeho možnosti, jak ovlivňovat klima ve třídách, jsou omezené

Klima školy

- Kultura školy: soubor způsobů chování, které se opakovaním vyvinuly do víceméně závazných, skrytě či otevřeně posilovaných norem chování, všeobecně reflektovaných hodnot a postojů
- „Kdo nezažil, neví...“-zvenčí je mnohé nepozorovatelné. Začít klima vnímat a „porozumět mu“ trvá roky...
- Je vytvářeno všemi aktéry včetně těch za zdí školy a také technickými, finančními a podobnými podmínkami
- Klima školy ovlivňuje
 - Samotné jeho aktéry
 - Úspěšnost fungování instituce jako celku
 - Kvalitu výstupů instituce

Klima třídy

- Jde o ustálené postupy vnímání, prožívání, hodnocení toho, co se ve třídě už odehrálo nebo právě odehrává; jsou to názory jednotlivých aktérů školního vyučování
- Klima se liší od toho, co bychom ve třídě mohli zjistit pozorováním či objektivním nahráváním a analyzováním různých dějů. Liší se od toho, co je v „prvním plánu“ poznávání školní třídy a vyučování v této třídě. Vypovídá o tom, co se děje „za kulisami“
- KT vytváří žáci jako skupina/podskupiny žáků, jednotliví žáci, jednotliví vyučující a TU
- O klimatu třídy není jednoduché „referovat“, zejména pro žáky

Jak zjišťovat klima třídy a proč

- Kvalitativně (intuitivně za využití pozorování, rozhovorů, vyhodnocování dostupných písemných či kresebných výtvorů apod.)
- Kvantitativně (strukturované dotazování, dotazníky)
- Klima třídy bychom měli průběžně sledovat, umožní nám to být v obraze a zachytit již zárodky problémů ve vztazích
- Jedná se ale o složitý a rizikový proces-mnohdy jsou zjištěné informace pro nás šokem
- Vztahy ve třídě, které obvykle zjišťujeme, tvoří jen část klimatu-nevypovídají o něm spolehlivě !!!

Management školní třídy

- Vedení, řízení, koordinace třídy zvenčí dospělým
- Hlavním manažerem třídy by měl být třídní učitel, ale to vyžaduje osobní angažovanost-ne všichni to tak vnímají a umí/chtějí s tím pracovat
- Cílem ŠP při práci se třídou NENÍ stát se manažerem, ale posílit tyto kompetence u učitele (respekt přirozených rolí)
- Proto je při práci se třídou klíčové dobře dojednávat zakázku, nenechat na sebe delegovat zodpovědnost a také mít realistická očekávání

Prevence a intervence

- ŠP vstupuje do tříd s různým typem zakázek a jeho angažmá se pohybuje na dvou základních hladinách: prevence a intervence
- To, co psycholog v konkrétní třídě dělá, by vždy mělo mít jasný cíl-od něj se odvíjí použité techniky, výstupy, plánování další práce
- Základní úrovní je preventivní práce se třídami-vedení, kultivace vztahů, podpora rozvoje prosociálního chování, tolerance...
- V případě potřeby přichází programy intervenční (včetně krizové intervence)

Prevence a intervence

Preventivní programy

- Třída „nemá problém“, dospělý do ní vstupuje proto, aby kultivoval, ovlivňoval, mapoval...
- Měly by být spíše v kompetenci TU, psycholog jako spolupracující, pozorovatel, metodik
- Pozor na tendence tříd s nízkou kohezí „přiklánět se“ k atraktivnímu dospělému!!!

Intervenční programy

- Třída „má problém“, vstupujeme do ní s cílem něco změnit, ovlivnit, zasáhnout...
- Je třeba počítat s odporem třídy-narušujeme její dynamiku zvenčí
- Výraznější role psychologa je žádoucí-i žáci jej vnímají jako odborníka na vztahy

Preventivní a intervenční programy

- Ve skupinách se zamyslete nad možnými preventivními programy, které by ŠP mohl spolu/realizovat v základní/střední škole
- V jakých situacích je třeba intervenční práce se třídou? Jaká má tato práce specifika?

Koheze třídy

- Třída (jako každá soc. skupina) je charakterizována mimo jiné mírou koheze-soudržnosti
- Každá třída bez zásahů zvenčí prochází přirozeně několika stadii:
 - **Prekohezivní stadium** (přibližně 1.-3. třída ZŠ/1.-2. ročník VLG, 1. ročník SŠ)-klíčová role učitele, převažující individualismus žáků, tvoření vztahové a hierarchické sítě-orientace v novém prostředí včetně sociálního, potřeba podpory ze strany dospělého. **OPTIMÁLNÍ OBDOBÍ PRO DOSPĚLÉ**-vedení a zásahy mohou mít velký formativní efekt, třída „nejistých“ žáků si říká o vedení a kultivaci

- **Stadium prvotní koheze** (přibližně 4.-6. třída ZŠ, sekundy a tercie, 2. ročník SŠ)-prvotní pocity soudržnosti třídy, učitel ztrácí vliv na dynamiku třídy, své role přebírají vlivní jedinci. Učitel může/nemusí být třídou respektován, nestačí mu k tomu jen jeho formální role (respekt a zájem si musí „zasloužit“). Pro dospělé je to poslední příležitost, jak dynamiku třídy efektivně ovlivňovat
- **Kohezní stadium** – stabilizovaná hierarchie, klíčovými hráči ve třídě jsou vlivní jedinci, dynamika třídy je ovlivňována hlavně vztahovými konflikty. Zásahy zvenčí mají malý a krátkodobý efekt-je spíše vhodné pracovat individuálně s klíčovými jedinci

Pozice žáka ve třídě

- Mnoho různých konstruktů, většinou zbytečně složitých ☺
- Co stačí vědět pro základní práci se třídou:

ALFA-neformální vůdce, akceptovaný a chráněný skupinou, dospělými často neidentifikovaný

BETA-malý vliv, ale ostatní je „potřebují“, jsou zodpovědní a spolehliví, nezajímaví

GAMA-pasivní a přizpůsobiví, vzhlíží k α , trochu jim závidí, chtěli by jejich pozici, upozorňují na sebe

OMEGA-vydělení jedinci, na okraji kolektivu, pro skupinu nezajímaví, sami často pasivní (často s touto rolí spokojeni)

Práce se třídou

- Klíčové je dojednání zakázky (nenechat se vmanipulovat do něčeho, co nemá šanci na úspěch nebo co nám není jasné) a stanovení cíle práce se třídou
- Následuje plán práce se třídou-počet a aranžmá setkání, orientace v potřebě diagnostiky, výběr technik
- Realizace programu v jednom nebo více setkáních
- Vyhodnocení efektu, plánování případné další (spolu)práce se zadavatelem zakázky a TU

Obvyklá struktura setkání při práci se třídou

Struktura hodiny:

I. Blok - úvod hodiny

- Uvolnění nebo aktivizace
- Naladění na připravené téma hodiny

II. Blok – práce na tématu

- Rozpracování zvoleného tématu prostřednictvím vybraných technik + pečlivá reflexe
- Shrnutí objevů, závěrů, názorů

III. Blok – závěr hodiny

- Reflexe hodiny (průběhu i výsledku) a krátký návrat k tématu
- Přenesení závěrů či zkušeností do reality - mimo TH

Třídnické hodiny

Organizace a struktura třídnických hodin

Na co myslet při organizaci:

- Hodiny mají svůj přesný, jasně vymezený čas a místo v rozvrhu třídy
- Nevážeme je jen k řešení problémů
- TH jsou součástí systému práce se žáky na celé škole
- Pro hodiny vybereme vhodné prostředí
- Toto prostředí vždy ještě upravíme v závislosti na plánovaném programu

Témata a náplň třídnických hodin

Správně zvolené téma

- Je přiměřené věku žáků
- Je pro žáky zvládnutelné
- Dokáže je zaujmout
- Nese potenciál k objevení něčeho nového
- Zajímá žáky, ale i učitele
- Je propojeno se životem ve škole či třídě anebo se životem mimo školu

Příklady neintervenčních témat

Téma	Konkrétní příklady
Provozní záležitosti	Rozdělení a fungování služeb, příprava tříd. akcí, informace ze schůzí, požadavky do škol. parlamentu....
„Ze života třídy“ – reakce na to, co se zrovna ve třídě děje, řešení aktuálních problémů	Dodržování pravidel, nevhodné chování, vztahy s učiteli, výukové obtíže...
Témata OSV	Komunikace, tolerance, řešení konfliktů, rozhodování, styly učení...
Práce s dynamikou třídy	Diagnostika a mapování vztahů, řešení vztahových obtíží, kultivace vztahů. Klima třídy
Prevence SPJ	Specifická prevence, téma závislostí, patologických vztahů, podpora „zdravého vývoje“ žáků

Intervenční témata-příklady

- Program k minimalizaci šikany
- Dlouhodobé stížnosti na chování třídy ze strany učitelů
- Klesající „pracovní morálka“ a školní výsledky
- Přijetí nového žáka
- Problematické vztahy ve třídě
- Projevy netolerance, excesy v chování jednotlivců
- Krizová intervence

Jak volit techniky do TH

- Napřed si vyjasníme téma, které chceme otevřít
- Stanovíme si cíl, kterého chceme dosáhnout
- Zvážíme možnosti žáků
- Hledáme vhodné techniky

Například:

- Téma: neverbální komunikace
- Cíl: uvědomit si, kolik informací vysíláme NV cestou
- Třída není moc spontánní a hravá
- Ukázky z filmů, technika pantomimy...., rozbor

Jak komunikovat v TH

- Hlavním úkolem dospělého je hodinu dobře připravit a strukturovat, držet u tématu
- Samotný průběh je vždy nejistý-otevřený
- Dospělý improvizuje-využívá toho, co přinesli žáci
- V komunikaci je více osobního kontaktu
- Důležitost zkompetentňování žáků:
 - Dávat prostor každému
 - Dávat váhu tomu, co říká
 - Prozkoumávat názory (doptávat se)
 - Podporovat vyjádření, ponechat svobodu názoru
 - Případný nesouhlas rámovat tolerancí

Aktivizace žáků, dospělé vedení

Aktivita na straně dospělého

- Dlouhé monology
- Vysvětlování vlastního názoru
- Dominance při řízení technik
- Dlouhá zpětná vazba na průběh aktivity
- „Moralizování“
- Vlastní komentáře ke každému komentáři od žáků
- Tlumení spontaneity žáků

Aktivita na straně žáků

- Předávání slova žákům
- Ptání se na jejich názor
- Zodpovědnost za přípravu a vedení TH na žácích
- Krátké a „hromadné“ zpětné vazby
- Tolerance s prostorem k vyjádření vlastního názoru
- Umění „mlčet, i když bych chtěl něco říct“

Dynamika skupiny

Zahrnuje změny, posuny, pohyb ve skupině

Na dynamiku skupiny mají vliv zejména dva základní typy interakce: soutěž a spolupráce

- Jsou to dva typy řešení základního protikladu „jedinec versus skupina“
- Vedou k uspokojení potřeby jedince k sebeprosazení a zároveň k uspokojení potřeby vztahů
- Jedinec je volí podle aktuální potřeby, někdy i neadekvátně (např. soutěží tam, kde by bylo efektivnější spolupracovat)
- Nebezpečí soutěžení ve třídě (ve škole je „nevyhlášená soutěž“ velmi obvyklá) a za roky školní docházky ji žáci nasáli jako normu. Těžko pak po nich chtít kooperaci.

**Alternativa
(která vyžaduje
změnu filozofie)**

Komunitní princip v práci se třídou

- Komunita=společenství
- Budování bezpečného a důvěryhodného prostředí ve třídě je úkolem všech
- Podíl každého jednotlivce na tvorbě klimatu a na fungování společenství, dělba zodpovědnosti
- Půda pro zprostředkované sociální učení (třída je modelem pro všechna budoucí společenství)
- Hlavní cíle:
 - budování prožitku společenství, posilování soudržnosti
 - přebírání spoluzodpovědnosti
 - sociálně podmíněné učení dovednostem

Komunitní kruh

- Prostředek k ovlivnění klimatu třídy
- „Provozní porada“ třídy, kdy je každému věnován prostor. Pravidelnost je pro efektivitu klíčová
- Důležitá je rovnost příležitostí, vytvoření bezpečného prostoru pro všechny
- Předávání zodpovědnosti za dění ve třídě na žáky
- Proměna role učitele-jeho hierarchická role je dána spíše potřebou skupiny, než formálně zvenčí

Základní pravidla v KK

- Právo hovořit
- Právo zdržet se
- Vzájemný respekt a úcta
- Respektování soukromí

- Další doplňková pravidla můžeme vygenerovat společně se žáky-ale až tehdy, kdy se stanou potřebou pro efektivní a bezpečné fungování skupiny
- Pravidla platí pro všechny členy skupiny stejně

Právo hovořit

- Zajišťuje, že příležitost k vyjádření názoru dostanou všichni
- Pomáhá posílání předmětu-kamínek, plyšák, kaštan...
- Mluví pouze ten, kdo má předmět v ruce
- Ostatní naslouchají, hlásí se o slovo nebo čekají, až na ně přijde řada
- Způsoby předávání: po kruhu každému, nabídka „chce někdo něco říct“ nebo vyptávání „já chci něco říct, podejte mi ho“
- Děti se učí rovné příležitosti, neskákání do řeči, naslouchání, formulaci svých myšlenek

Právo zdržet se

- Pokud někdo v danou chvíli nebo k danému tématu nechce mluvit, společenství ho nenutí
- Děti se učí respektu-respektují tvoje právo mlčet
- Děti se učí odmítat, říkat ne-důležitá dovednost, kterou obecně nemají mnoho příležitostí trénovat
- Děti vedeme k empatii, přemýšlení o tom, proč je pro druhé těžké hovořit
- Učitel může odlišit a bezpečně, citlivě pracovat s tím, kdy žák opakovaně nemluví, protože „se mu nechce přemýšlet“ nebo prostě není do komunity zapojený

Vzájemný respekt a úcta (=všechno se dá říct slušně)

- V KK děti vedeme k otevřenému vyjadřování názorů, k nimž může patřit i nesouhlas nebo kritika
- Podstatné je, aby byly názory vyjadřovány s respektem k druhým, tak, aby nezablokovaly další komunikaci a ponechaly prostor k zachování vztahů
- Toto pravidlo zajišťuje, aby se ve skupině mohlo něco reálně řešit a přitom se všichni cítili bezpečně
- Děti se učí mít názor, vyjadřovat ho, být sám sebou- to vše s respektem ke druhým

Respekt k soukromí

- Druhé pravidlo, které zajišťuje bezpečí pro všechny
- Pokud kruh funguje na správných principech, děti v něm mohou otevírat hodně závažná témata
- Toto pravidlo říká: co je v komunitě otevřeno, to v komunitě zůstává
- Parafráze na „co se doma uvaří...“
- Výjimku tvoří informace, které ukazují na možné poškození dítěte-zde učitel (optimálně se souhlasem žáka) dělá další nezbytné kroky k jeho ochraně

Zdroje a odkazy

- Hrabal, V.: Sociální psychologie pro učitele. Praha, Karolinum 2003
- Vágnerová, M.: Vývojová psychologie. Praha, Karolinum 1999
- Cangelosi, J.S.: strategie řízení třídy. Portál 1994
- Čapek, R.: Třídní klima a školní klima, Praha, Grada Publishing
- Čapek, R.: Odměny a tresty ve školní praxi, Praha Grada Publishing 2014
- Helus, Z.: Sociální psychologie pro pedagogy, Praha Grada Publishing 2015